

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
1/2023 (LVIII)
<https://doi.org/10.36770/bp.781>
ISSN 1640-7806 (print) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska*

Uniwersytet w Białymstoku, Polska / Univeristy of Białystok, Poland

ORCID: 0000-0001-6909-4373

„Powolna sługa a siostra [i ciotka]”. Sprawy rodzinne w korespondencji Anny Jagiellonki

“Your Humble Servant, Sister (and Aunt)”. Family Affairs in Anna Jagiellon’s Correspondence

Abstract: The article is dedicated to the analysis of family relationships in the correspondence of Anna Jagiellon, the daughter of King Sigismund I, and later Queen of Poland. Numerous letters addressed to the sisters (Sophie, Hedwig), brother (Sigismund August), and son-in-law (Sigismund III Vasa) reveal Anna’s concern for different aspects of family life: health, morality, the situation of the members of the dynasty. For Anna, correspondence was a form of confession, an opportunity to complain about various problems. The letters of the Infanta of the Kingdom of Poland contain, sometimes verbalized, sometimes hidden emotions and expectations. They certainly had a therapeutic effect and helped their author in struggling with everyday problems and replacing personal contacts with her family.

Keywords: Anna Jagiellon, family, family affairs, correspondence, sister, aunt.

W ostatnim czasie wzrosło zainteresowanie badaczy osobą królowej Anny – ostatniej reprezentantki dynastii Jagiellonów. Zakres poszukiwań obejmuje m.in. zagadnienia związane z życiem codziennym, stanem zdrowia, fundacjami

* Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska – prof. dr hab., pracownik Uniwersytetu w Białymstoku, autorka publikacji z zakresu piśmiennictwa staropolskiego, m.in.: *Postać świętej Elżbiety Węgierskiej w polskim piśmiennictwie religijnym epok dawnych* (2021).

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna służa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

królowej, postacią Anny jako adresatki listów dedykacyjnych¹. Pojawiły się także nowe pozycje poświęcone ostatniej Jagiellonce z zakresu literatury pięknej: obok znanych już *Infantki* Józefa Ignacego Kraszewskiego (wydanie pierwsze w 1884 r.) oraz *Krysi Bezimiennej* Antoniny Domańskiej (1914) w ostatnim czasie opublikowano powieści: Janiny Lesiak *Miłosna karetka Anny J.* (2016) oraz *Anna Jagiellonka* Magdaleny Niedźwiedzkiej (2019). Postać królowej pojawiła się m.in. w filmach: „Królowa Bona” Janusza Majewskiego (1980) „Kanclerz” i „Żelazną ręką” w reżyserii Ryszarda Bera (1989), spektaklu „Ostatni z Jagiellonów” (reż. Laco Adamik, 1989) czy serialu „Wspaniałe stulecie” (Meral Okay, Yılmaz Şahin, 2011–2014).

Anna Jagiellonka była drugą, po Jadwidze Andegaweńskiej, kobietą piastującą godność króla Polski². Urodziła się w Krakowie w 1523 roku jako córka Zygmunta I Starego i Bony Sforzy. Młodość spędziła w otoczeniu rodzeństwa na Wawelu. Po śmierci ojca wraz z matką i siostrami opowiedziała się przeciwko małżeństwu brata, Zygmunta Augusta, z Barbarą Radziwiłłówną. Na znak protestu opuściła Kraków i w 1548 roku przeniosła się na Mazowsze. Po wyjeździe matki z Polski w 1556 roku znalazła się w trudnej sytuacji finansowej, a jej relacje z bratem były napięte. Wkrótce została niemal całkowicie pozbawiona towarzystwa – jej siostry, od ponad 30 lat nierozłączne towarzyszką jej życia,

- 1 Zob. np. P. Szpaczyński, *Anna I Jagiellonka kontra Jan Zamoyski. Kilka uwag w sprawie dążeń królowej do zapewnienia ciągłości dynastii Jagiellonów*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, t. 28(1)/2014, s. 3–29, M. Piecuch, *Piotr Skarga o więzach rodzinnych na pogrzebach polskich królowych*, [w:] *W kręgu rodziny i prywatności*, red. M. Jarczykowa, R. Ryba, Katowice 2014, s. 19–34, A. Sitkova, I. Rak, *Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi*, [w:] *Z życia książki: ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych oraz konteksty: prace dedykowane profesorowi Leonardowi Ogiermanowi*, Katowice 2015, s. 209–221, A. Januszek-Sieradzka, *Anna Jagiellonka jako fundatorka wyposażenia kaplicy Zygmuntońskiej*, „Teki Komisji Historycznej OL PAN” 2016, nr XIII, s. 41–57, tejsze: *Zdrowie i choroba w korespondencji Zygmunta Augusta i jego siostr z drugiej połowy XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 2009, t. 57, z. 2, s. 37–67, A. Pawłowska-Kubik, *Epistolografia a historia medycyny: problemy zdrowotne w korespondencji Anny Jagiellonki*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, Kraków 2019, s. 235–248, P. Czarnecka, *Życie codzienne Anny Jagiellonki w latach 1564–1572*, [w:] *Obyczaje i życie codzienne na przestrzeni dziejów. Studia przypadków*, red. P. Czarnecka, W. Milej, A. Niedzielska, Warszawa 2021, s. 17–29.
- 2 Biogram Anny Jagiellonki wg: W. Sobieski, K. Lepszy, *Anna Jagiellonka*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, Kraków 1935, s. 128–132; M. Wrede, *Anna Jagiellonka*, Warszawa 1986; M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, Wrocław 2009; *Władcy Polski. Anna Jagiellonka*, Warszawa 2010; P. Jasienica, *Ostatnia z rodu*, Warszawa 2009.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna służa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

zawarły związki małżeńskie i opuściły Polskę. Anna była odtąd, poza bratem, jedynym przedstawicielem dynastii Jagiellonów obecnym w kraju. Traktowana przez króla z dystansem, przebywała w Płocku, Warszawie i Ujazdowie, oddając się modlitwom, ascezie oraz prowadzeniu korespondencji i rękodzielu artystycznemu³. Uczestniczyła także w uroczystościach państwowych i rodzinnych, przyjmowała audiencje, organizowała bale i uczyła⁴. Od 1567 roku zaczęła zapadać na zdrowiu, cierpiąc na okresowe obrzęki okolicy oczodołów, migreny i bóle zębów⁵. Wskutek bezpotomnej śmierci Zygmunta Augusta (1572) urosła do rangi symbolu gasnącego rodu – nazywano ją „Infantką Królestwa Polskiego” – i zaczęła odgrywać rolę polityczną, do której, notabene, nigdy nie była przygotowywana. Przywiązana do dynastii Jagiellonów szlachta zobowiązała wybranego na króla Polski Henryka Walezego do poślubienia Anny. Władca nie dotrzymał jednak obietnicy i w 1574 roku potajemnie opuścił Polskę. W czasie elekcji 15 grudnia 1575 roku ogłoszono 52-letnią Jagiellonkę królem. Małżeństwo z kolejnym monarchą elekcyjnym, Stefanem Batorem, okazało się nieudane – nowy władca unikał starszej od siebie o 10 lat żony. Dodatkowym źródłem rozczarowania było również odsunięcie Jagiellonki od rządów. Nadmiernie ambitna, skłonna do intryg, w tajemnicy utrzymywała kontakty z wrogami męża. Rozkład pożycia małżeńskiego i pogłębiające się osamotnienie wzmogły w królowej skłonności do dewocji. Piotr Skarga dedykował jej w 1579 roku pierwsze wydanie *Żywotów świętych*. Po śmierci siostry, królowej Szwecji Katarzyny, Anna poczuła się jedyną opiekunką siostrzeńca Zygmunta, późniejszego króla Polski. Przed śmiercią doprowadziła do odnowienia kopuły kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu, gdzie została później pochowana⁶. Zmarła po kilkumiesięcznej chorobie w Warszawie, 9 września 1596 roku. Cnoty zmarłej i jej religijność wysławiali duchowni (np. Piotr Skarga)⁷ i współcześni dziennikarze (np. Reinhold Heidenstein). Wizerunek cnotliwej władczyni zamieścił w swych szkicach o Jagiellonkach Aleksander

³ Zob. P. Czarniecka, dz. cyt., s. 26.

⁴ Tamże, s. 25–26.

⁵ Szerzej na temat chorób królowej piszą: A. Pawłowska-Kubik, dz. cyt., s. 237–239 oraz A. Januszek-Sieradzka, *Zdrowie i choroba...*, s. 39–44.

⁶ Zob. też, *Anna Jagiellonka jako fundatorka...*, s. 42–54.

⁷ P. Skarga, *Kazanie na pogrzebie królowej polskiej Anny, ostatniego potomka domu Jagiellowego*, [w:] *Kazania funeralne*, red. K. Panuś, M. Skwara, Kraków 2014, s. 251–277.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna służa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

Przeździecki w drugiej połowie XIX wieku⁸, a ugruntowała go wspomniana powieść Józefa Ignacego Kraszewskiego. Wielokrotnie wznawiana książka Pawła Jasienicy *Ostatnia z rodu* zawiera raczej powierzchowne, przeceniające rolę monarchini, opinie. Obiektywną ocenę postaci królowej zawarła w jej biografii Maria Bogucka⁹.

Anna Jagiellonka pozostawiła po sobie bogatą spuściznę epistolograficzną, będącą nieocenionym źródłem biograficznym. Jak pisze Agnieszka Pawłowska-Kubik: „Nawet jeśli jej działaniom nie towarzyszyła szersza wizja polityczna, to podkreślić należy, że w świetle odnalezionej korespondencji Jagiellonka stopniowo z przedmiotu targów politycznych stawała się ważną bohaterką życia publicznego w Rzeczypospolitej”¹⁰. Postać infantki zyskiwała na znaczeniu w czasie każdego kolejnego *interregnum*, czego wyrazem jest jej korespondencja z ówczesnymi władcami europejskimi: Maksymilianem II Habsburgiem, Filipem II hiszpańskim, Janem Jerzym Hohenzollernem i innymi¹¹. Analizowane przekazy stanowią także cenne źródło informacji na temat relacji oraz spraw rodzinnych Anny – zagadnienia będącego kluczowym problemem niniejszego artykułu.

W odniesieniu do epistolografii okresu renesansu wyodrębnia się dwie zasadnicze odmiany wypowiedzi: list użytkowy (w tym prywatny, urzędowy, handlowy, gazetka pisana, list miłosny) oraz list literacki (fikcyjny – miłosny lub przyjacielski, elegia)¹². Na pograniczu wymienionych odmian tematyczno-funkcjonalnych sytuuje się list filozoficzno-naukowy i dedykacja¹³. Styl wypowiedzi epistolarnych epoki zasadniczo cechuje zwięzłość i jasność, jak również troska

⁸ A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Korespondencja polska Królowej Zofii Jagiellonki Księżnej Brunświckiej i Królowej Jadwigi Jagiellonki Margrabiny Brandenburskiej. Z archiwum Książąt Brunświckich w Wolfenbüttel i z archiwum rodziny królewskiej w Berlinie, z dodaniem niektórych listów spółczesnych wydana i historycznym wątkiem powiązana [...]*, t. III i IV, Kraków 1868. Wszystkie cytowane w tekście fragmenty korespondencji Anny Jagiellonki – o ile nie za-sygnalizowano inaczej – pochodzą z tego wydania. Zob. też J. Bartoszewicz, *Anna Jagiellonka*, t. I i II, Kraków 1882.

⁹ Spośród innych biografii warto wymienić: M. Wrede, *Anna Jagiellonka. Szkic biograficzny*, Warszawa 1986, *Władcy Polski*. T. 34: *Anna Jagiellonka*, red. B. Gutowski i in., Warszawa 2010.

¹⁰ A. Pawłowska-Kubik, dz. cyt., s. 237.

¹¹ Tamże, s. 236–237.

¹² T. Lancholc, *List*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze – Renesans – Barok)*, pod red. T. Michałowskiej, przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temierusz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 399.

¹³ Tamże, s. 399.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna sługa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

o właściwy dobór słów¹⁴. Listy prywatne redagowano przeważnie po łacinie, niekiedy po polsku¹⁵.

Rozpatrywana w niniejszej pracy korespondencja ma charakter prywatny i została sformułowana w języku polskim. W odniesieniu do tej części spuścizny epistolograficznej Jagiellonki bardzo trafne wydaje się spostrzeżenie sformułowane przez Joannę Correię de Magalhães dotyczące samej istoty listu: jest to

[...] tekst rodzący się z nieobecności adresata i samotności nadawcy, pragnącego przekroczyć doświadczenie braku osoby, do której pisze i którą w ten sposób uobecnia. Twórczość epistolarna istnieje zatem po to, by wypełnić pustkę, jaką stwarza oddalenie. Staje się on wówczas narzędziem, za pomocą którego można uobecnić nieobecnego w formie fantazmatycznej i wyobrażonej, uwidoczniła pragnienie więzi wobec jej przerywania, jest wołaniem o wzajemność samotnego. W list wpisana jest dialogowość: zakłada on więź z Innym i automatyczny zwrot do adresata¹⁶.

Wielowątkowa, wypełniona drobnymi, kobiecymi i poważniejszymi – politycznymi – sprawami korespondencja rodzinna stanowiła – jak twierdzą badacze – swego rodzaju remedium na osamotnienie „ostatniej z rodu”¹⁷. Komunikowanie się z nieobecnymi członkami rodziny za pośrednictwem słowa pisanego stwarzało sposobność do nawiązania na nowo utraconych więzi¹⁸, a także do autoprezentacji¹⁹ i autokreacji²⁰. Zasadniczo każda *epistola familiaris* Anny cechuje się charakterystyczną dla komunikatu prywatnego bezpośredniością i swobodą wypowiedzi²¹, dążeniem do ponowienia kontaktu z niewidzianym adresatem. Jest to odbiorca – o ile można takie twierdzenie zaryzykować – w dużym stopniu zhierarchizowany. Główną powiernicą Jagiellonki była jej

¹⁴ Tamże, s. 401.

¹⁵ Tamże, s. 400.

¹⁶ A. Całek, *Nowa teoria listu*, Kraków 2019, s. 9.

¹⁷ A. Pawłowska-Kubik, dz. cyt., s. 247; A. Januszek-Sieradzka, dz. cyt., s. 45; P. Czarnicka, dz. cyt., s. 27.

¹⁸ A. Całek, s. 102.

¹⁹ Tamże, s. 110.

²⁰ Tamże, s. 142.

²¹ A. Całek, *Początki epistolografii w kulturze: od pierwszych artefaktów do teorii listu. Zarys*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej. Tom VIII: Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 45.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna służa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

siostra Zofia, księżna Brunszwiku. Z nią prowadziła Anna najżywszą wymianę listów, zwierzała się ze wszystkich problemów, przesyłała drobne prezenty (kołnierzyki, kryzy, łakocie, wzory szat)²². W antologii Przeździeckiego zamieszczono osiemnaście listów Anny do Zofii. Ich niewielką ilość tłumaczy zwyczaj niszczenia przez Jagiellonkę nadsyłanej korespondencji po przeczytaniu²³. Kolejna korespondentka to przyrodnia siostra Jadwiga, margrabina brandenburska (adresatka trzech epistoł), oraz siostrzeniec, Zygmunt III Waza (odbiorca ośmiu listów). Na ostatnim miejscu plasuje się brat Anny, Zygmunt August – we wspomnianym zbiorze zamieszczono zaledwie jeden tekst, redagowany zresztą wspólnie z pozostałymi siostrami, Katarzyną i Zofią. Na temat relacji królowej z rodzeństwem, zwłaszcza Zofią, wiele mówi także częstotliwość kierowania korespondencji: np. w 1572 roku Jagiellonka pisała do siostry 8 i 18 grudnia, w maju 1574 roku jeszcze częściej: 17 i już 20 dnia tego miesiąca. Nie sposób ustalić rzeczywistej liczby listów adresowanych do księżnej Brunszwiku (część z nich, na własne życzenie Anny, została spalona)²⁴, można jednak dość bezpiecznie założyć, że było ich o wiele więcej. Ukochany siostrzeniec Jagiellonki, Zygmunt III, w samym tylko roku 1591 otrzymał pięć listów (3 lutego, 1 marca, 20 września, 30 listopada i 3 grudnia).

Kreując w analizowanym dyskursie obraz (czy może: obrazy) własnej osoby, Jagiellonka – zależnie od stopnia pokrewieństwa z adresatami oraz stosunku emocjonalnego do swych korespondentów – przyjmuje na siebie role siostry, ciotki, a także przybranej matki. W warstwie *inscriptio* (formuła pozdrowienia) odnajdujemy powtarzające się zwroty wskazujące na relacje rodzinne: „Najjaśniejsza [...] moja miłościwa a siostrze”²⁵, „[...] pani a siostrze moja miłościwa”²⁶, „Najjaśniejszy, miłościwy Królu, panie a bracie nasz miłościwy”²⁷, „Najjaśniejszy, miłościwy Królu,

²² P. Czarnecka, dz. cyt., s. 26.

²³ Tamże, s. 25.

²⁴ W liście do Zofii z 1 czerwca 1572 r. Anna pisze: „Pokornie proszę, spal W.K.M. te listy ode mnie, bo ja palę W.K.M. listy przeczywszy (przeczytawszy) [...]”. Zob. A. Przeździecki, dz. cyt., t. III, s. 226.

²⁵ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 23 kwietnia 1567, [w:] tamże, t. III, s. 114.

²⁶ Anna Jagiellonka do siostry Jadwigi Jagiellonki margrabiny brandenburskiej, Warszawa, 21 stycznia 1568, [w:] tamże, s. 128.

²⁷ Królowej Zofia, Anna i Katarzyna Jagiellonki do króla Zygmunta Augusta, Warszawa, 28 grudnia 1548, [w:] tamże, t. IV, s. 257.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna sługa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

panie siostrzeńcze a synu nasz najmilszy”²⁸. Skonwencjonalizowane formuły *subscriptio* (zwrot końcowy i podpis) również zawierają stosowne odniesienia do związków pokrewieństwa: „powolna sługa a siostra, Anna”²⁹, do brata: „powolne sługi, siostry a sieroty”³⁰, „życzliwa ciotka i matka Anna królowa polska”³¹.

W korespondencji naszej bohaterki można wyodrębnić kilka kręgów tematycznych ogniskujących się wokół kwestii rodzinnych: a) relacje z bratem Zygmuntem Augustem, b) osamotnienie spowodowane brakiem kontaktów, c) stan zdrowia, d) sprawy spadkowe, e) troska o siostrzeńca Zygmunta i jego rodzinę.

Stosunki Anny z rodzonym bratem, Zygmuntem Augustem, pozostawiały wiele do życzenia. Zobojętniały na losy sióstr król nie zadbał w odpowiednim czasie o wydanie ich za mąż. W liście pisanym wraz z Katarzyną i Zofią 1 grudnia 1548 roku, oprócz doniesień o zdrowiu matki, królowej Bony, Jagiellonka dziękuje za przesłane wiadomości. Epistoła ma charakter kurtuazyjny, wypełniają ją konwencjonalne sformułowania powtarzające się w niemal wszystkich kolejnych listach – zapytania o zdrowie, podziękowania, zapewnienie o pamięci w modlitwie, podkreślanie stosunku zależności. Adresat listu postrzegany jest – o czym świadczy kolejność i liczba dedykowanych mu zwrotów w *inscriptio* i *narratio* – jako władca, „miłościwy pan”, „Wasza Królewska Mość”; dopiero na drugim planie i tylko w jednym miejscu pojawia się określenie wskazujące na relację pokrewieństwa. Otrzymane przez brata zapytania czy polecenia urastają do rangi rozkazu wydanego przez osobę panującą. Z konwencjonalnych formuł wplecionych w treść oraz kończących list przebija postawa szacunku, uległości a także, jak można przypuszczać, uczucie osamotnienia:

Najjaśniejszy, miłościwy Królu, panie a bracie nasz miłościwy!

Zaleciwszy służby swe pokornie w łaskę W.K.M. naszego m. pana, zdrowie W.K.M. przez ten list pokornie nawiedzamy; którego my najpokorniejsze służebnice W.K.M. wierne życzymy, i P. Boga prosimy, aby P. Bóg W.K.M. raczył na długie czasy, w dobrem zdrowiu, we wszystkich fortunach i pociechach zachować [...]. W.K.M. wielkimi a pokornymi

²⁸ Anna Jagiellonka do Zygmunta III, króla polskiego, Nowe Miasto, 3 grudnia 1591, [w:] tamże, s. 333.

²⁹ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 23 kwietnia 1567, [w:] tamże, t. III, s. 117.

³⁰ Królowy Zofia, Anna i Katarzyna Jagiellonki do króla Zygmunta Augusta, Warszawa, 28 grudnia 1548, [w:] tamże, t. IV, s. 258.

³¹ Anna Jagiellonka do Zygmunta III, króla polskiego, Warszawa, 3 lutego 1591, [w:] tamże, s. 329.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna służa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

dziękami dziękujemy za tak wielką łaskę, którą nam W.K.M. przeciwko nam służebnikom najniższym [...] raczysz okazować, iż nas W.K.M. [...] przez łaskawe a miłościwe pisanie nawiedzić raczył, w krórem nam W.K.M. rozkazał, iżbychmy [...] oznajmiły o zdrowiu Królowej J.M. [...]. W.K.M. oznajmujemy, iż Jej Królewska M. wespołek i z nami jest dobrze zdrowa za łaską bożą [...].

Jako W.K.M. rozkazał, abychmy W.K.M. w te Święta nie przepominały: my tak jakochmy zawždy zwykły, w modlitwach swoich [...] prosić za zdrowie W.K.M. i za fortunne panowanie [...], a przytem służby swoje pokorne w miłościwą łaskę W.K.M. zalecamy, jako naszemu miłościwemu panu.

W.K.M. powolne sługi, siostry a sieroty
Zofia, Anna, Katarzyna³².

Od stycznia 1570 roku Zygmunt August mieszkał stale na zamku w Warszawie, pod jednym dachem z Anną. Bliskość rodzeństwa była uciążliwa dla obojga. Wykazująca skłonności do dewocji, hołdująca tradycyjnym wartościom królewna ze zgorzeniem obserwowała rozwiązły tryb życia brata. Dwa zdarzenia szczególnie poruszyły infantkę – porwanie jej dwórki Zajączkowskiej i podsunięcie jej królowi, a także otwarty romans Zygmunta z Barbarą Giżanką. Była ona najpočetnějszą z monarszych faworyt i do niej – na oczach Anny – zjeżdżali wszyscy zabiegający o protekcję. W 1571 roku Barbara urodziła córkę. Na temat samowoli brata królewna pisze z najwyższym oburzeniem do siostry Zofii:

[...] podobno by ta zła białogłowa co ją w tym zamku chowa, co miała dziewczkę [...]; bo tam bywa kto chce u niej za ścianą drewnianą. Służa mi mówił, iż to słyhać dobrze, kiedy tam mówią, i to szczenię płacze jawnie, co chowa; wszyscy widzą, kiedy w oknie siada z dziećciem. Do niej chodzą, karteczki piszą o przyczynę [...]. Jak się ta Warszawa nie zapadnie dla grzechu jej³³.

Mimo napiętych relacji Anna z troską obserwowała pogarszający się stan zdrowia króla. W liście do Zofii z 23 kwietnia 1567 roku donosi o jego chorobie. Daje również wyraz emocjom towarzyszącym odwiedzinom u brata:

³² Królowny Zofia, Anna i Katarzyna Jagiellonki do króla Zygmunta Augusta, Warszawa, 28 grudnia 1548, [w:] A. Przeździecki, dz. cyt., t. IV, s. 257–258.

³³ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 1 czerwca 1572, [w:] tamże, s. 224.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna sługa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

[...] bardzo niemocno, iż ledwie z kolebki na stołek wzięto; na febrę i na podagrę na rękach i nogach; była z wielkim bólem; ażem chodziła tam na salę onę, gdzie królewicz mieszkał [...]; widać, nie mógł stać przeciwko mnie. Ujrzawszy J.K.M. tak niecno, płakałam patrząc nań. J.K.M. mieszkał dwie niedziele w Warszawie dlatego, iż się leczył na febrę, i ja samam bardzo prosiła [...], iżby J.K.M. opatryć raczył zdrowie swe³⁴.

Narrację Jagiellonki uzupełniają refleksje dotyczące napiętych stosunków pomiędzy rodzeństwem. 1 czerwca 1752 roku, na miesiąc przed śmiercią brata, infantka pisze o jego nieprzejednanej postawie wobec niej:

Aleć jeszcze w tej niełasce jestem, jako dawno, niewidam J.K.M. takóź źle ma jeszcze się, nie rusza z łóża już ćwierć lata, a przecież nie chce się opamiętać, odmienić serca przeciwko mnie. Pan Bóg wie, jaką żałością ta choroba mnie jest: boby nikomu nie gorzej jedno mnie³⁵.

Wraz ze śmiercią Zygmunta Augusta pojawił się – przez długi czas nierozstrzygnięty – problem spadku po bracie. Córka przedsiębiorczej królowej Bony z przerażeniem słuchała wieści, że w Tykocinie – miejscu przechowywania skarbcza królewskiego – szczyry pożerają kosztowne tkaniny i futra Jagiellonów. Sejm oraz nowy władca Henryk Walezy nie reagowali na apele o przekazanie spadkobiercom odziedziczonych dóbr. 17 maja 1754 roku w liście do Zofii Anna dawała upust swym niepokojom:

Wielka niesprawiedliwość [...] mi się dzieje od króla i rady [...]. Biorą wszystkie mienie, a komu innemu dają nasze własne, co nam rodzice dali [...]. Do Tykocina chcą posłać, wziąć wszystko bez woli naszej³⁶.

Stale powtarzającym się motywem zbadanych przekazów są skargi na niedostatki materialne oraz prośby – kierowane głównie do Zofii – o wsparcie finansowe i pośrednictwo w pertraktacjach ze szlachtą. Winą za istniejący stan rzeczy obarcza nasza bohaterka między innymi zmarłego brata hojnie obdarowującego swoje faworyty. W liście do siostry z 1 czerwca 1752 roku pisze:

³⁴ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 23 kwietnia 1567, [w:] tamże, t. III, s. 145.

³⁵ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 1 czerwca 1752, [w:] tamże, s. 224.

³⁶ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 17 maja 1754, [w:] tamże, t. IV, s. 149.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna służa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

W.K. Mci oznajmuję, coże okolo mnie wielki niedostatek, iż drugdy nie mam co włożyć już ani ja, ani studzy, owo złe za niebaczeniem Jego K. Mci, co rozdał tak wiele. Podobno przyjdzie mi zastawić co swego, co Boże uchwaj. [...] Słałam do Jego K. Mci opowiadając, iżem nie miała nic na wieczrę, prosząc J.K. [...], opowiadając swe niedostatki [...]. Ze wszystkiego nic tysiąc razy³⁷.

Litanię pretensji, skarg i zażaleń dopełniają szczegółowe doniesienia na temat problemów zdrowotnych. Wszystkie swoje dolegliwości królowa skrupulatnie odnotowywała. Na ile niedyspozycje Anny miały rzeczywiste odzwierciedlenie w rzeczywistości, a na ile były przejawami tzw. choroby dyplomatycznej bądź wybiegami obliczonymi na pozyskanie sobie korespondentów, trudno dzisiaj rozstrzygać³⁸. Można zaryzykować twierdzenie, że liczne doniesienia na temat stanu zdrowia – jako elementy strategii autoprezentacyjnych autorki listu – miały charakter zaplanowany, mieszczący się w kategorii tzw. suplikacji³⁹, i miały na celu wywarcie określonego wrażenia. „Była niejedna gorączka tercjana, ale jeszcze była z jednej choroby wyszła, druga przypadła. Kolkę, morzenie żywota, krzyży łupanie, żołądka wielką boleść miałam cztery niedziele po febrze” – donosi infantka Zofii 15 sierpnia 1573 roku⁴⁰. Opisy schorzeń Jagiellonki – niekiedy bardzo rozbudowane – stanowią interesujący materiał o niekwestionowanych walorach poznawczych. Charakterystyczną cechą cytowanego niżej fragmentu jest duży stopień uszczegółowienia narracji, z określeniem pory występowania poszczególnych objawów i ich umiejscowienia, zastosowanych zabiegów. Autorka podejmuje również próby określenia stanów psychicznych towarzyszących poszczególnym dolegliwościom:

W.K.M. oznajmuję o swoim zdrowiu: prawie w adwent Pan Bóg raczył nawiedzić niedobrem zdrowiem a tak bardzo, iż już byłam zważpiłam o zdrowiu swem. Miałam tak wielkie bóle w pół głowie i w oku lewem z takim strzykaniem, iż mi od wielkiego bólu febra

³⁷ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 1 czerwca 1572, [w:] tamże, t. III, s. 225–226.

³⁸ A. Pawłowska-Kubik, dz. cyt., s. 239.

³⁹ Suplikacja to strategia autoprezentacyjna polegająca na przedstawianiu siebie jako osoby bezradnej. Zob. A. Całek, *Nowa teoria...*, dz. cyt., s. 151.

⁴⁰ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 15 sierpnia 1573, [w:] M. Wrede, dz. cyt., s. 26.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna sługa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

przyszła; poczynał ból na półżegarze o szóstej tak ciężki, iżem od pamięci odchodziła aż do czwartej na półżegarze, com leżała jako przez rozumu, aż mówić nie mogła. A tak ciężki ból oka lewego, iż nie było znać przed opuchliną (co się wszyscy bali) oka. I ja, Pan Bóg wie, jakom była żałośna, iżem się nadziewała przez oka być, co mi tak było cztery niedziele z wielką gorączką i z wielkim kaszlem i reumą wielką, co i do tego czasu prawie k'sobie nie mogę przyjść A tak wtenczas miałam list od W.K.M., czem się bardzo cieszyłam w tem mojem niedobrem zdrowiu. A takbych wolała śmierć, niżeli przez oka być. Panie daj Panu Doktorowi Czeszerowi wszystko dobre: bardzo strzegę tego, iżby się na oku nie uczynił wrzód; kładł na czoło wiele; a tak Pan Bóg a on mi pomóże!⁴¹

Badacze zagadnienia dostrzegają u królowej postawę postrzegania choroby w kategorii własnych korzyści⁴². Charakterystyczną cechą takiego podejścia jest uzależnienie stanu zdrowia od zainteresowania i opieki ze strony najbliższego otoczenia. Mechanizm ten można zaobserwować np. w korespondencji z siostrzeńcem. Strategia perswazyjna mająca na celu wymuszenie regularnej korespondencji oraz częstszych osobistych spotkań widoczna jest np. w poniższym fragmencie:

[...] atoli po odjeździe W.K. Mczi jeszcze się prawie dobrze pokrzepić, i do pierwszej żywotności przyjść nie możemy i czego niepoślednią przyczyną, że na osobę W.K. Mczi patrzeć z nią się ucieszyć nie możemy⁴³.

Korespondencja Anny Jagiellonki z Zygmuntem III Wazą odsłania emocje, jakie infantka żywiła względem siostrzeńca. Oprócz zapewnień o matczynych uczuciach, stałej pamięci, prezentach – tu Jagiellonka występuje w roli autentycznie zaangażowanej, kochającej krewnej o niespełnionym pragnieniu macierzyństwa – niejednokrotnie wyczuć można subtelne próby nacisku na władcę. Istotnym elementem autoprezentacji jest w tym przypadku formułowanie konkretnych oczekiwań pod adresem nadawcy⁴⁴. Nierzadko infantka wypomina siostrzeń-

⁴¹ Anna Jagiellonka do siostry, Zofii Jagiellonki, Warszawa, 6 stycznia 1568, [w:] A. Przeździecki, dz. cyt., t. III, s. 124–125.

⁴² Zob. A. Pawłowska-Kubik, dz. cyt., s. 240.

⁴³ Anna Jagiellonka do Zygmunta III, króla polskiego, Warszawa, 5 kwietnia 1591, [w:] A. Pawłowska-Kubik, dz. cyt., s. 243.

⁴⁴ A. Całek, s. 170.

Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska, „*Powolna sługa a siostra [i ciotka]*”. *Sprawy rodzinne...*

cowi przerwy w odwiedzinach i korespondencji, brak wiadomości, narzeka na trapiącą ją samotność. W zachowanych listach zapewnia też o pamięci o dalszych członkach rodziny – małżonce króla i jej dzieciach. Deklaracjom słownym towarzyszą namacalne dowody przywiązania:

[...] iżeśmy po wyjeździe W.K.M. z Wiślicy nic nie słyszeli, nie mogąc już dalej znosić nasze człowieczeństwo, także i macierzyńską miłość tej tęsknicy i o W.K.M. niewiadomości: szlemy umyślnie komornika naszego z tym listem, którym nawiedzając W.K.M. prosimy, aby nam W.K.M. znać dał o drodze swojej jako i o zdrowiu swem⁴⁵.

Królową Jej M. panią małżonkę swą, prosimy, racz W.K.M. pozdrowić; a synaczka I córeczkę swą, dziateczki nam bardzo miłe, obłapić i pocałować, które jako swe własne miłujemy [...]. Owocu z ogrodów tutecznych swoich [...] nieco posyłamy, prosząc, aby je z łaską wdzięcznie W.K.M. przyjąć raczył i używał go społecznie z Królową J.M. w dobrym zdrowiu; ale prosimy, aby też i najmilsza nasza Hanusia uczestniczką go była, a za pomarańcze go od nas miała⁴⁶.

Badacze analizujący spuściznę epistolograficzną ostatnich Jagiellonów dostrzegają różnorodność w obrębie stylów pisarskich pomiędzy korespondencją siostr Zygmunta Augusta. Redagowane przez Annę długie, przesycone szczegółami, listy miały zapłacić pustkę związaną z odosobnieniem i tęsknotą za najbliższymi, a także urozmaicić monotonną codzienność. Dla Jagiellonki korespondencja stanowiła formę zwierzeń, okazję do wyżalenia się z powodu nurtujących ją problemów. Listy infantki Królestwa Polskiego zawierają – czasem zwerbalizowane, niekiedy ukryte – emocje i oczekiwania. Prowadzona korespondencja pełniła, między innymi, zadania terapeutyczne – pomagała Jagiellonce w zmaganiach z problemami codzienności i zastępowała kontakty z rodziną. W dialogu z adresatami listów Anna realizuje się w niespełnionych do końca – z uwagi na istniejący dystans – rolach, oczekując akceptacji i zrozumienia. Wyłaniający się z analizowanych przekazów wizerunek „powolnej sługi, siostry i ciotki” jest wynikiem zabiegów autokreacyjnych ukierunkowanych na wywołanie określonych reakcji.

⁴⁵ Anna Jagiellonka do Zygmunta III, króla polskiego, Nowe Miasto, 30 listopada 159, [w:] A. Przeździecki, dz. cyt., t. IV, s. 332–333.

⁴⁶ Anna Jagiellonka do Zygmunta III, króla polskiego, Warszawa, 24 września 1595, [w:] tamże, s. 345.

Bibliografia

- Bartoszewicz J., *Anna Jagiellonka*, t. I i II, Kraków 1882.
- Bogucka M., *Anna Jagiellonka*, Wrocław 2009.
- Czarnecka P., *Życie codzienne Anny Jagiellonki w latach 1564–1572*, [w:] *Obyczaje i życie codzienne na przestrzeni dziejów. Studia przypadków*, red. P. Czarnecka, W. Milej, A. Niedzielska, Warszawa 2021.
- Januszek-Sieradzka A., *Anna Jagiellonka jako fundatorka wyposażenia kaplicy Zygmuntowskiej*, „TeKa Komisji Historycznej OL PAN” 2016, nr XIII.
- Januszek-Sieradzka A., *Zdrowie i choroba w korespondencji Zygmunta Augusta i jego sióstr z drugiej połowy XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 2009, t. 57, z. 2.
- Jasienica P., *Ostatnia z rodu*, Warszawa 2009.
- Pawłowska-Kubik A., *Epistolografia a historia medycyny: problemy zdrowotne w korespondencji Anny Jagiellonki*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, Kraków 2019.
- Piecuch M., *Piotr Skarga o więzach rodzinnych na pogrzebach polskich królowych*, [w:] *W kręgu rodziny i prywatności*, red. M. Jarczykowska, R. Ryba, Katowice 2014.
- Przeździecki A., *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Korespondencja polska Królowej Zofii Jagiellonki Księżnej Brunświckiej i Królowej Jadwigi Jagiellonki Margrabiny Brandenburskiej. Z archiwum Księżąt Brunświckich w Wolfenbüttel i z archiwum rodziny królewskiej w Berlinie, z dodaniem niektórych listów spótczesnych wydana i historycznym wątkiem powiązana [...]*, t. III i IV, Kraków 1868.
- Sitkowska A., Rak I., *Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi*, [w:] *Z życia książki: ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych oraz konteksty: prace dedykowane profesorowi Leonardowi Ogiermanowi*, Katowice 2015.
- Skarga P., *Kazanie na pogrzebie królowej polskiej Anny, ostatniego potomka domu Jagiełłowego*, [w:] *Kazania funeralne*, red. K. Panuś, M. Skwara, Kraków 2014.
- Sobieski W., Lepszy K., *Anna Jagiellonka*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, Kraków 1935.
- Szpaczyński P., *Anna I Jagiellonka kontra Jan Zamoyski. Kilka uwag w sprawie dążeń królowej do zapewnienia ciągłości dynastii Jagiellonów*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, t. 28(1), 2014.
- Władcy Polski*. T. 34: *Anna Jagiellonka*, red. B. Gutowski i in., Warszawa 2010.
- Wrede M., *Anna Jagiellonka. Szkic biograficzny*, Warszawa 1986.

